UO'K 338.45:69:336.748.12

INFLYATSIYA, VALYUTA KURSI VA QURILISH MATERIALLARI NARXI TEBRANISHINING KORXONA MOLIYAVIY XAVFSIZLIGIGA TA'SIRI HAMDA SHARTNOMAVIY HIMOYA MEXANIZMLARI ("Zamin Qurilish Servis" MChJ misolida)

Yusupov Shavkat Ergash o'g'li
O'qituvchi-stajyor, Toshkent gumanitar fanlar universiteti
E-mail: shavkatyusupov414@gmail.com

Annotatsiya. Tezisda inflyatsiya, milliy valyuta kursi va qurilish materiallari narxi tebranishlarining qurilish korxonasi moliyaviy xavfsizligiga o'tish kanallari tahlil qilingan. Milliy statistika qo'mitasi va Markaziy bank ma'lumotlari "Zamin Qurilish Servis" MChJning 2021–2023-yillardagi moliyaviy ko'rsatkichlari hamda davlat va xususiy buyurtma asosida bajarilgan ikki loyiha natijalari bilan solishtirildi. Korxonaning umumiy ko'rsatkichlari barqaror o'sgan bo'lsa-da, loyiha darajasida narx va to'lov zarbalari foydani to'liq yo'qqa chiqarishi mumkinligi aniqlandi. FIDIC xalqaro shartnoma shartlariga asoslangan narxni indeksatsiya qilish bandi, to'lov kechikishi uchun simmetrik javobgarlik va kutilmagan xarajatlar zaxirasidan iborat himoya mexanizmlari taklif etildi.

Kalit so'zlar: moliyaviy xavfsizlik, inflyatsiya, valyuta kursi, narx eskalatsiyasi, indeksatsiya bandi, qurilish shartnomasi, FIDIC.

Аннотация. В тезисе проанализированы каналы влияния инфляции, курса национальной валюты и колебаний цен на строительные материалы на финансовую безопасность строительного предприятия. Данные Национального комитета по статистике и Центрального банка сопоставлены с финансовыми показателями ООО «Zamin Qurilish Servis» за 2021–2023 годы и результатами двух проектов, выполненных по государственному и частному заказу. Установлено, что при устойчивом росте агрегированных показателей предприятия ценовые и платёжные шоки на уровне отдельного проекта способны полностью поглотить прибыль. Предложены механизмы защиты: оговорка об индексации цены на основе условий контрактов FIDIC, симметричная ответственность за просрочку платежа и резерв на непредвиденные расходы.

Ключевые слова: финансовая безопасность, инфляция, валютный курс, ценовая эскалация, оговорка об индексации, строительный контракт, FIDIC.

Abstract. The paper examines the channels through which inflation, the national currency exchange rate and construction material price volatility affect the financial security of a construction enterprise. Data from the National Statistics Committee and the Central Bank of Uzbekistan are compared with the 2021–2023 financial indicators of Zamin Qurilish Servis LLC and with the outcomes of two of its projects, one publicly and one privately funded. The results show that although the company's aggregate indicators grew steadily, price and payment shocks at the project level can wipe out profit entirely.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Protection mechanisms are proposed: a price indexation clause based on FIDIC conditions of contract, symmetric liability for late payment, and a contingency reserve.

Keywords: financial security, inflation, exchange rate, price escalation, indexation clause, construction contract, FIDIC.

Kirish. Qurilish shartnomalari odatda qat'iy narxda tuziladi, ishlar esa ko'pincha bir yildan ortiq davom etadi. Bu davrda resurslar qimmatlashuvi buyurtmachiga emas, pudratchining foyda marjasiga yuklanadi. O'zbekistonda iste'mol narxlari 2022-yilda 12,3 foizga, 2023-yilda 8,8 foizga, 2024-yilda 9,8 foizga oshdi, investitsiyalar va qurilish ishlari narxlari indeksi esa 2021–2023-yillarda har yili 8,1–12,4 foiz oralig'ida o'sdi [7]. Milliy valyuta 2023-yilda AQSh dollariga nisbatan qariyb 10 foizga, 2024-yilda esa 4,7 foizga qadrsizlandi [6]. Xalqaro tadqiqotlar valyuta kursi o'zgarishlarining import narxlariga sezilarli darajada o'tishini [2], qurilishda esa narx eskalatsiyasi loyiha qiymatining smetadan oshib ketishiga olib keluvchi asosiy omillardan biri ekanini [4] ko'rsatadi. Tadqiqot maqsadi — narx va valyuta zarbalarining qurilish korxonasi moliyaviy xavfsizligiga o'tish kanallarini aniqlash hamda ularni yumshatuvchi shartnomaviy mexanizmlarni asoslashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda keys-stadi (amaliy holatni chuqur o'rganish) usuli qo'llanildi. Obyekt sifatida 2014-yildan buyon turar-joy va ijtimoiy infratuzilma obyektlarini qurish bilan shug'ullanuvchi, 126 nafar xodimga ega xususiy "Zamin Qurilish Servis" MChJ tanlandi. Korxonaning 2021–2023-yillardagi moliyaviy hisobotlari koeffitsiyentlar usulida tahlil qilindi, nominal daromad qurilish narxlari indeksi yordamida taqqoslanadigan narxlarga keltirildi. Shuningdek, davlat va xususiy buyurtma asosida bajarilgan ikki loyiha bo'yicha hujjatlar hamda rahbariyat bilan o'tkazilgan suhbatlar o'rganilib, natijalar muallif tomonidan 30 ta qurilish korxonasida o'tkazilgan so'rovnoma ma'lumotlari bilan solishtirildi.

Tahlil va natijalar. Korxonaning asosiy moliyaviy ko'rsatkichlari va narx muhiti 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Narx muhiti va "Zamin Qurilish Servis" MChJ moliyaviy ko'rsatkichlari dinamikasi

Ko'rsatkich	2021	2022	2023
Investitsiyalar va qurilish ishlari narxlari indeksi (oldingi yil dekabriga nisbatan), %	112,4	110,3	108,1
Shu indeks bo'yicha jamg'arilgan o'sish (2020-yil dekabri = 100)	112,4	124,0	134,0
Umumiy daromad, mlrd so'm	28,5	35,2	42,7
Umumiy daromad, taqqoslanadigan narxlarda (2021-yil narxlarida), mlrd so'm	28,5	31,9	35,8
Sof foyda marjasi, %	10,9	10,8	12,2
Kredit qarzlarining aktivlardagi ulushi, %	41,8	45,0	42,9
Joriy likvidlik koeffitsiyenti	1,2	1,3	1,4
Moliyaviy mustaqillik koeffitsiyenti	0,42	0,45	0,47

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Manba: Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari [7] va korxona moliyaviy hisobotlari asosida muallif hisob-kitoblari.

1-jadval ma’lumotlariga ko‘ra, korxonaning umumiy moliyaviy holati barqaror: likvidlik koeffitsiyenti 1,2 dan 1,4 ga, moliyaviy mustaqillik koeffitsiyenti 0,42 dan 0,47 ga oshgan, sof foyda marjasi 10,8–12,2 foiz oralig‘ida saqlangan. Biroq 2021–2023-yillarda nominal daromadning 49,8 foizlik o‘sishi qurilish narxlari indeksi bo‘yicha deflyatsiya qilinganda taqqoslanadigan narxlarda qariyb 25,7 foizni tashkil etadi, ya’ni o‘sishning salmoqli qismi narx omili hisobiga yuzaga kelgan. Bundan tashqari, kredit qarzlari 41,9 foizga ko‘payib, ularning aktivlardagi ulushi 42–45 foiz darajasida qolmoqda.

Agregat ko‘rsatkichlar ortida yashiringan zaiflik loyiha darajasida yaqqol namoyon bo‘ldi. Namangan viloyatida davlat buyurtmasi asosida qurilgan maktab loyihasida (2021–2022) sement narxi qurilish davomida 35 foizga oshdi. Taqqoslash uchun, shu ikki yilda qurilish narxlari indeksi bo‘yicha jamg‘arilgan o‘sish qariyb 24 foizni tashkil etgan [7], ya’ni alohida material narxi umumiy indeksdan qariyb 1,5 baravar tez o‘sgan. Shartnomada narxni moslashtirish bandi bo‘lmagani sababli qo‘shimcha xarajat to‘liq pudratchi zimmasida qoldi. Bunga buyurtmachi to‘lovining uch oyga kechikishi qo‘shilib, kassa uzilishini qoplash uchun yillik 20 foizli qisqa muddatli kredit jalb etildi. Hisob-kitoblarga ko‘ra, bunday stavkada uch oylik kechikish kechiktirilgan summaning qariyb 5 foiziga teng moliyalashtirish xarajatini keltirib chiqaradi va davlat loyihalarining odatiy 5–8 foizlik rentabelligini deyarli to‘liq yutib yuboradi. Natijada loyiha bo‘yicha qariyb 0,9 mlrd so‘m sof zarar qayd etildi.

Toshkent shahridagi xususiy turar-joy majmuasi loyihasida (2022–2023) milliy valyutaning qadrsizlanishi import qilinadigan pardozlash materiallarini 24 foizga qimmatlashtirdi. Biroq korxona mahalliy muqobil materiallarga o‘tish va loyiha byudjetida oldindan nazarda tutilgan zaxira mablag‘idan foydalanish orqali 11 foizlik sof marjani saqlab qoldi. Ikki loyihaning qiyosi shuni ko‘rsatadiki, yakuniy moliyaviy natijani zarbaning o‘zi emas, balki unga moslashish imkoniyati — shartnomaviy moslashuvchanlik, zaxira va ta’minot manbalarining muqobilligi belgilaydi.

Bu xulosa tarmoq miqyosida ham tasdiqlanadi: so‘rovnoma ma’lumotlariga ko‘ra, po‘lat va sement narxining keskin oshishi korxonalar sof foyda marjasini 17 foizdan 6 foizga, valyuta devalvatsiyasi esa 14 foizdan 4 foizga tushirgan, ya’ni bitta narx zarbasi marjaning 65–71 foizini yo‘qqa chiqargan. Shu bilan birga, o‘rganilgan korxonada ssenariyli moliyaviy prognozlash, shartnomalarda eskalatsiya va fors-major bandlari, huquqiy xavflarni sug‘urtalash amaliyoti mavjud emas, zaxira byudjeti esa faqat xususiy loyihalarda qo‘llanilgan.

Xulosa va takliflar. Tahlil narx va valyuta xavflari qurilish korxonasi moliyaviy xavfsizligiga ikki kanal orqali ta’sir qilishini ko‘rsatdi: xarajatlarning bevosita oshishi hamda to‘lov kechikishi bilan kuchayadigan likvidlik bosimi. Ushbu xavflarni boshqarilmaydigan holatdan taraflar o‘rtasida taqsimlangan va o‘lchanadigan xavfga aylantirish uchun quyidagilar taklif etiladi.

1) Muddati 12 oydan ortiq bo‘lgan qurilish shartnomalariga FIDIC shartlarining 13.7-bandi [5] namunasidagi narxni indeksatsiya qilish formulasini kiritish:

$$P_n = a + b \cdot L_n/L_0 + c \cdot E_n/E_0 + d \cdot M_n/M_0, \quad (1)$$

bu yerda P_n — n-davr uchun to‘lovni tuzatish koeffitsiyenti; a — tuzatilmaydigan qism (masalan, 0,10); b, c, d — mehnat, texnika va yoqilg‘i hamda asosiy materiallar xarajatlarining smetadagi ulushlari ($a + b + c + d = 1$); L_n, E_n, M_n va L_0, E_0, M_0 — tegishli resurslar narx indekslarining joriy va bazaviy qiymatlari. Mahalliy sharoitda indekslar sifatida Milliy statistika qo‘mitasining rasmiy narx indekslaridan, import ulushi yuqori materiallar uchun esa Markaziy bank rasmiy kursiga bog‘langan ko‘rsatkichdan foydalanish maqsadga muvofiq. Sement va armatura kabi narxi tez o‘zgaruvchan materiallar uchun

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

umumiy indeks emas, alohida material indekslari qo‘llanishi lozim, chunki keys-stadi ular umumiy indeksdan ancha tez o‘sishi mumkinligini ko‘rsatdi.

2) Davlat xaridlari to‘g‘risidagi qonunchilik [1] doirasida tuziladigan qurilish shartnomalarida buyurtmachining to‘lovni kechiktirgani uchun javobgarligini Markaziy bankning asosiy stavkasiga bog‘langan penya shaklida, pudratchi javobgarligiga simmetrik tarzda belgilash. Bu kechikish bilan bog‘liq moliyalashtirish xarajatini pudratchidan uni keltirib chiqargan tomonga o‘tkazadi.

3) Loyiha smetasida qiymatning 5–10 foizi miqdorida kutilmagan xarajatlar zaxirasini davlat loyihalarida ham majburiy element sifatida nazarda tutish; zaxira ishlatilmagan taqdirda u buyurtmachiga qaytariladi.

4) Korxona darajasida asosiy materiallar narxi va valyuta kursi bo‘yicha oylik monitoring hamda “sement narxi 20 foizga oshsa” kabi ssenariy tahlilini joriy etish, mahalliy ishlab chiqaruvchilar bilan narxi qat’iylashtirilgan muddatli yetkazib berish shartnomalarini tuzish va ta’minotchilarni diversifikatsiya qilish.

Taklif etilgan mexanizmlar narx xavfini taraflar o‘rtasida oldindan kelishilgan qoida asosida taqsimlaydi [3] va pudratchining moliyaviy barqarorligini makroiqtisodiy tebranishlarga kamroq bog‘liq qiladi. Keyingi bosqichda valyuta kursi va inflyatsiyaning qurilish materiallari narxlariga o‘tish darajasini ekonometrik usullar yordamida baholash rejalashtirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat xaridlari to‘g‘risida”gi Qonuni. 22.04.2021-yildagi O‘RQ-684-son // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz/docs/-5382974.
2. Campa J.M., Goldberg L.S. Exchange rate pass-through into import prices // The Review of Economics and Statistics. – 2005. – Vol. 87, № 4. – P. 679–690. – DOI: 10.1162/003465305775098189.
3. Flanagan R., Norman G. Risk Management and Construction. – Oxford: Blackwell Scientific Publications, 1993.
4. Shane J.S., Molenaar K.R., Anderson S., Schexnayder C. Construction project cost escalation factors // Journal of Management in Engineering. – 2009. – Vol. 25, № 4. – P. 221–229. – DOI: 10.1061/(ASCE)0742-597X(2009)25:4(221).
5. FIDIC. Conditions of Contract for Construction for Building and Engineering Works Designed by the Employer (Red Book). – 2nd ed. – Geneva: International Federation of Consulting Engineers, 2017.
6. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Xorijiy valyutalarning so‘mga nisbatan rasmiy kurslari. – URL: https://cbu.uz (murojaat sanasi: 09.10.2026).
7. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Iste’mol narxlari indeksi; Investitsiyalar va qurilish ishlari narxlari indeksi dinamikasi. – URL: https://siat.stat.uz/data/1302 (murojaat sanasi: 09.10.2026).

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.